

можно говорить о заботах о раненых и больных во время передвижений, в территориальных партизанских больницах, в союзных больницах в Италии и на Мальте, о лечении раненых на руках у патристически настроенного населения, и даже в исключительных случаях в учреждениях под контролем неприятеля (Любляна, Сплит, Скопье). Территориальные больницы, из которых некоторые были и законспирированы, связанные с системой подземных убежищ для укрытия раненых и больных на случай опасности, были большим облегчением для сохранения боеспособности отрядов, т. к. принимали к себе тяжело раненых и неспособных к передвижению.

Из-за тяжелых условий жизни, плохого питания, трудности поддерживать гигиену, иногда из-за временного передвижения через территорию, являвшуюся очагом опасных заразных заболеваний, трудно было проводить гигиеническое обеспечение в целом, а в частности бороться против сыпного тифа, — все это являлось серьезной проблемой. Лучше всего это показала эпидемия сыпного тифа в течение IV вражеского наступления в 1943 году. Весьма полезным оказалось формирование при бригадах подвижных гигиенических отрядов, кроме того употребление самых различных импровизаций (дезинфекционный аппарат типа „сербско-партизанская бочка“, бани, дезинфекционные камеры и т. д.). Большую роль сыграла и здравоохранительная пропаганда, на которую было обращено большое внимание — читались лекции, издавалась стенная и карманная газета, устраивались ударные недели чистоты, были сформированы гигиенические комитеты по ротам. Из упомянутых причин санитарная служба в течение н. о. войны с самого начала была проникнута превентивным и противоэпидемическим духом.

Использование различных местных и трофейных средств являлось главным источником снабжения санитарным материалом. Различные предметы санитарного оборудования, как носилки, лубки, инструменты, автоклавы, аппараты для дистилляции, весы, производились в собственных мастерских.

Были употреблены огромные усилия, чтобы из необразованной крестьянской молодежи создать необходимые вспомогательные медицинские кадры, применяя при этом девиз „каждое санитарное учреждение — санитарная школа“.

Изучением этой практики был бы пополнен большой пробел, существующий не только в нашей, но и в мировой медицинской литературе этого типа. Не нужно забывать, что и будущая война может иметь много общего с войной в партизанских условиях, отчасти по этому и нужно ценить богатый опыт приобретений нашей санитарной службы в течение народноосвободительной войны и отсюда необходимость его изучения.

Хорошо организованная санитарная служба в течение Н. О. войны при помощи военно-политического руководства и широких народных масс дала возможность вернуться в строй тысячам и тысячам раненых и больных.

PRILOG ZA ISTORIJU SRPSKE VOJNE BOLNICE NA OSTRVU VIDU

Vladimir STANOJEVIC

Da bi izvojeval slobodu naš narod je nekada, u prošlosti, morao da podnosi velike patnje. U borbama protiv raznih zavojevača trpeo je gubitke i od epidemija i gladi, koje su još više povećavale njegove žrtve. Bez preterivanja se može reći da su žrtve od epidemija i gladi premašivale broj izginulih u borbama. Ali, i pored svih tih patnji, naš narod nije gubio veru u sebe. Albanska golgota, Sutjeska i Kozara nisu pokolebale veru u pobjedu, već su najbolje potvrđivale njegovu neizmernu vitalnost. Zato što se naš narod borio za istinu, i u ranijim i u drugom svetskom ratu, zato što se borio za svoju slobodu i nezavisnost, a ne za porobljavanje drugih naroda i osvajanje tuđih teritorija.

U toku ratova od 1912—1918. godine bio sam na raznim dužnostima u vojnom sanitetu, između ostalih, i upravnik bolnice na ostrvu Vidu. To je, u stvari, bio kraj one tragedije srpskog naroda, koja je počela pojavom epidemije pegavca, a završila se, posle prelaženja albanskih gudura i bespuća, na ostrvu Vidu. Posledice i žrtve te tragedije bile su tako strašne da ih može shvatiti i prikazati samo onaj ko je bio svedok tih događaja.

I kada danas naš Predsednik prilikom svojih putovanja radi širenja ideje aktivne miroljubive koegzistencije među narodima, odaje dostojnu počast »Plavoj grobnici«, u srcima naših ljudi javlja se osećanje poštovanja, bola, ali i ponosa. To me je i navelo da u ovom broju našeg časopisa iznesem neka svoja sećanja. S obzirom na to da sam bio upravnik bolnice na ostrvu Vidu, smatram da će ona moći da posluže kao građa onima koji će proučavati to poglavlje istorije našeg vojnog saniteta.

Naša je vojska stradala ne toliko u krvavim borbama, koliko pri povlačenju preko Albanije i, naročito, kroz glibove albanskog divljeg primorja, od Skadra do Valone. Za ovo snosi krivicu i italijanski Generalštab, koji je odugovlačio sa prihvatanjem i prevozom srpskih trupa, želeći da od saveznika iznudi što veće teritorijalno proširenje i pomeranje svojih granica na račun jugoslovenskih zemalja. Kakve su bile posledice tog neoprostivog cenjkanja, najbolje se vidi po ogromnom broju umrlih na Vidu, »Ostrvu smrti«, gde sada počivaju borci naših nekada silnih i slavom ovenčanih pukova.

U Skadru smo bili svedoci posledica gladi i iznurenosti, ali sve to ne može se uporediti sa masovnim umiranjem i nestajanjem čitavih sela u toku

jednog dana na ostrvu Vidu. Ljudi su na tom ostrvu umirali još lakše i brže nego u Skadru.

Moravska bolnica se ukrcala na brodove u Draču 15. januara 1916. godine, a 18. je već bila na Krfu. Do 21. januara nalazila se na malom ostrvu Lazaret, na kome su morale da se zadrže sve novoprispele trupe radi dezinfekcije. Međutim, 21. januara stiglo je naređenje da bolnica sa celokupnim personalom i ljudstvom hitno pređe na ostrvo Vido, kako bi tamo što pre pružila pomoć. Radi što bržeg izvršenja zadatka, Moravskoj bolnici su pridodate i rasformirane Čačanska i Pirotska rezervna vojna bolnica. Istog dana popodne Moravska bolnica je već bila na Vidu.

U blizini pristaništa ostrva Vida već je bila ukotvljena jedna lađa puna bolesnika, koje su čamcima prebacivali na obalu. Iskrčavanje bolesnika još nije bilo ni završeno, a pored nje se već ukotvila još jedna, veća. I ona prepuna bolesnika za ostrvo Vido. Sve obolelo i umiruće ljudstvo prenošeno je odmah na Vido, jer drugog mesta, izuzev grčke bolnice na Krfu, nije bilo.

Dovoljno je bilo baciti samo jedan pogled, pa da čovek oseti užas i jezu od smrti koja je vladala na tom ostrvu. Desetinu metara i više duž obale bile su gomile ljudskih leševa naslaganih jedan preko drugog kao drva, na nekoliko spratova, gomile čija je visina premašivala ljudsku. Tu su se leševi donosili i slagali preko celog dana, a sutradan bi dolazila specijalna francuska lađa i odnosila ih na krajnji jug ostrva Krfa, gde bi ih spuštala u talase. Ostrvo Vido je kamenito, te je na njemu bilo teško kopati rake... Tako je bilo svakog dana, već dugo...

Na ostrvu je vladao nered. Ljudi, apatični, iznureni i izgladneli, tumarali su po ostrvu zapušteni, u poderanoj odeći i obući. Svuda su bili logori: logor izbeglica, činovnika, Rezervnih trupa, pod komandom pukovnika Milorada Ristića, logor I kombinovanog bataljona, malo dalje II kombinovanog bataljona, desno logor rekonvalescenata Drinske divizije, pod upravom rezervnog sanitetskog majora dr Momčila Ivkovića. A u sredini, na jednoj kvadratnoj zaravni, stajala su četiri ogromna, glomazna i slaba šatora. To je bila »Bolnica« na ostrvu Vidu...

Kada su na ostrvo Vido došle prve naše trupe, a to su bili regruti, sem vedrog neba, nigde nije bilo zaklona za bolesne. Ni zgrada, ni ma kakvog drugog skloništa od kiše. Bolesnici su, stoga, ležali na goloj zemlji, pod kišom, i tako se lečili...

Da bi oboleli bili zaštićeni bar od kiše, Francuzi su sa svojih ratnih brodova dovukli vesla, daske, grede i velika brodska platna za pokrivanje robe, i od svega ovoga sklopili nešto nalik na bolničke šatore.

Šatori su bili visoki 2—3 metra, poduprti veslima i daskama, a dugački kao čitave kasarne. Sa strane, gde je šator dopirao do zemlje, a preko ivica šatora, bilo je naslagano krupno kamenje koje je služilo umesto kočica. Imali su svega jedan otvor za izlaz.

Čim bi stupio u šator, mada se u prvom momentu još ništa nije videlo, čovek bi osenio želju da pobegne napolje, nešto ga je prosto guralo nazad. Bio je to smrad, ali specifičan. Nije se širio od raspadnutih leševa, ni od zagađenih rana. Bio je to mnogo teži, nesnosniji zadah. U stvari, to je bio smrad bolesnika koji idu ispod sebe, a to su činili gotovo svi koji su tu ležali, smrad od povraćene hrane, teških ljudskih isparenja i memla zagađene i blat-

Prvi lekarski pregled na Vidu

njave zemlje. U šatoru je zaudaralo i na gnoj, na odavno neprevijene zapuštene rane i na trulež... Vazduh je bio presićen otrovom i gušio je sve živo...

Kroz šator se moglo proći samo preskačući preko leševa i preko živih. Teskoba i zbijenost bili su takvi da je izvlačenje mrtvih bilo uvek praćeno jaukom, gaženjem i povredama bolesnika. Bolesnici su ležali u svojim zagađenim odelima, zgrčeni, u najrazličitijim pozama, na goloj zemlji. Bilo je i nešto sena, ali se ono od kiše, koja je sa svih strana prodirala u šator, već izmešalo sa glinom i pretvorilo u blato. Za vreme kiše koja je na nesreću neprestano lila, zemlja u šatoru je cvrčala od vode pod nogama. Pokrivača niko nije imao. Ovaj pakao i ova grobnica bili su još i roj, košnica žive gamadi. Vašiju je bilo toliko da su one kao kaplje padale na ljude sa šatorskog platna.

Tu u tom adu, prikupljena kao u žizi, odigravala se u malome cela tragedija naše zemlje. Tu su u predsmrtnom stenjanju i buncanju drhtali i treperili sve najnežnije strune ljudske duše. Tu su, u buncanju i snu, nestajali jedan za drugim svi koje je strašna sudbina bacala u ovaj pakao...

Taj prizor kao da nije bio java. Izgledalo je kao da se sve to pričinjava, kao da se gleda u nekakvom jezivom snu, kao da se sluša u nekakvoj fantastičnoj i nedopričanoj priči...

Odmah do šatora bila je i mrtvačnica. To je bio prostor ograđen sa više šatorskih krila i džbunjem. Tu su donošeni i slagani leševi izvučeni iz šatora.

Mrtvačnica nije bila ni sa čim pokrivena, te su se naslagani leševi, zbog vlage i vrućine vrlo brzo raspadali.

Takvo sam stanje zatekao na ostrvu Vidu 21. januara. Situacija je bila ovde još teža nego u Skadru.

Ništa se na tom pustom i malenom kamenitom ostrvu nije imalo pod rukom, nije bilo nikakvih sredstava. Međutim, pomoć je morala biti hitna.

Postojale su dve mogućnosti za obezbeđenje potrebnih sredstava za spasavanje — grčki novac i nabavljanje njim na Krfu najneophodnijeg i, drugo, sredstva magacina Glavne intendanture. Išlo je teško i sa dobijanjem grčkog novca i sa Intendanturom. Posle dosta napora postignut je uspeh u oba pravca, i rad je, najzad otpočeo.

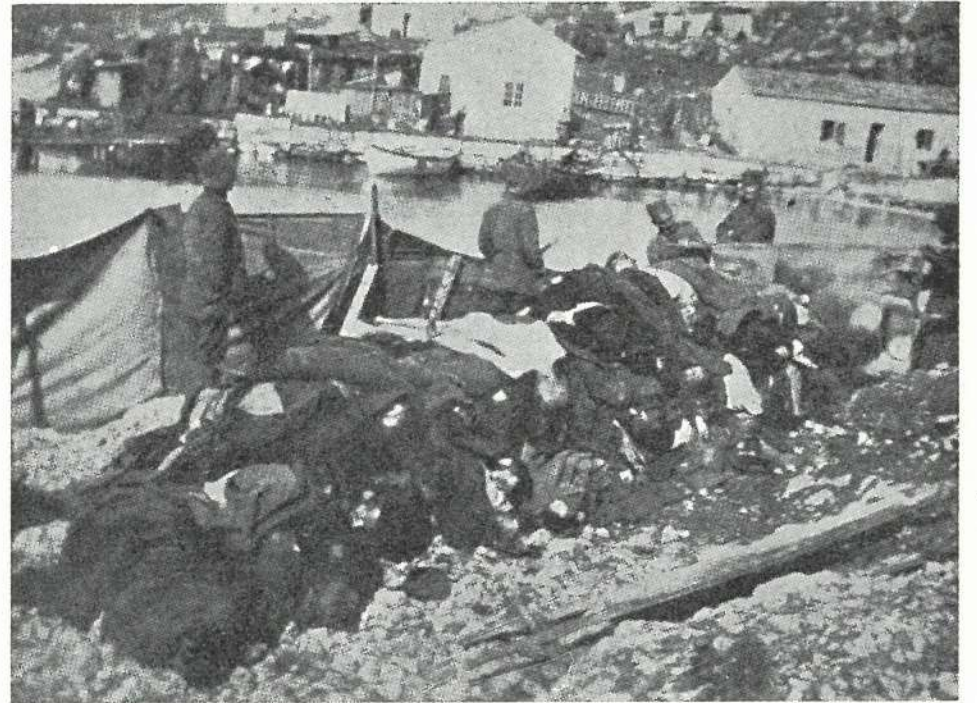
Odmah, još prvog dana uveden je administrativni bolnički red. Ustrojene su odmah sve bolničke knjige, koje niko nije do tada vodio, osnovano je prijemno odeljenje, izvršen je razmeštaj personala i ljudstva i raspored i podela posla. Svako je bio obavešten o delokrugu svog rada. Zatim se pristupilo traženju materijala i sredstava za bolnicu.

Prvo je iskorišćen kredit od 5.000 drahmi. Podignuta je velika kuhinja od dasaka i nabavljeno potrebno posuđe. Krajem januara kuhinja je već radila, čime je skinuto najvažnije pitanje s dnevnog reda. Bolesnici više nisu gladovali ni oskudevati u hrani i piću.

Pitanje smeštaja bolesnika bilo je, zbog neodložne brzine, najpre rešeno samo privremeno. Nabavljeno je iz Intendanture preko 2.000 malih šatora,

Ovaj prizor kao da nije bio java

Na obali se videla gomila ljudskih leševa

koji su odmah podignuti. Sve što se moglo spasti od smrti preneto je u te male šatore, koji su imali prostirku od sena. Uskoro je i ovo pitanje — smeštaj bolesnika — rešeno definitivno. Dobijeno je 15 velikih engleskih šatora za poljske bolnice, a i sva potrebna količina rublja, obuće i odela. U jednom od tih velikih šatora odmah je uređeno kupatilo i berbernica, a zatim je podignuto i spremljeno za smeštaj obrijanih, ošišanih i okupanih bolesnika i ostalih 14 velikih šatora. Bolesnici su ovde ležali na čistoj prostirci, u čistom rublju.

Posle ovog našeg napora i Francuzi počinju sa uređenjem svoje poljske bolnice na Vidu, sagrađene od drvenih baraka i šatora-bolnica tipa »Besono«, čime su pomogli i Moravskoj bolnici. Primali su i spasavali teške bolesnike, kojima je potrebna najbolja nega i lečenje u pravoj i dobro opremljenoj bolnici. Sredinom februara bila su već ispražnjena sva četiri nekadašnja velika šatora, te su ove grobnice spaljene. Rad i lečenje u bolnici od tog vremena prelazi na redovan kolosek. Masovno umiranje je već bilo zaustavljeno.

Na dan dolaska Moravske bolnice na Vido, tj. 21. januara, na celom tom ostrvu moglo je biti oko 6.000 do 7.000 ljudi, a dnevno je umiralo tada i više od 150 bolesnika. Najviše je stradalo regruta. Oni su se povlačili, njih oko 37.000, preko Debra, Elbasana, Drača, Valone i bili su duže zadržani na italijanskoj demarkacionoj liniji, na reci Vojuši, gde su smeštaj i ishrana

bili najgori i gde su započele prve njihove patnje. Smrtnost je na Vidu opadala vrlo sporo. Krajem januara dnevno je umiralo manje ljudi: 120—130, docnije 90—100, dalje 60—80, zatim 30—40, a krajem februara umiralo je svega 15—18 dnevno. Smrtnost je opadala, s jedne strane, zato što se osetio rad Moravske bolnice, a s druge — jer je izdvojeno i transportovano lađama u Afriku nekoliko hiljada rekonvalescenata.

Na ostrvu Vidu, kao i u Skadru, nije bilo kolere, i pored svih glasova da je vladala ta epidemija. I u Skadru i na Vidu umiranje je nastupilo i zavladao zbog ratnog proliva, odnosno gladi.

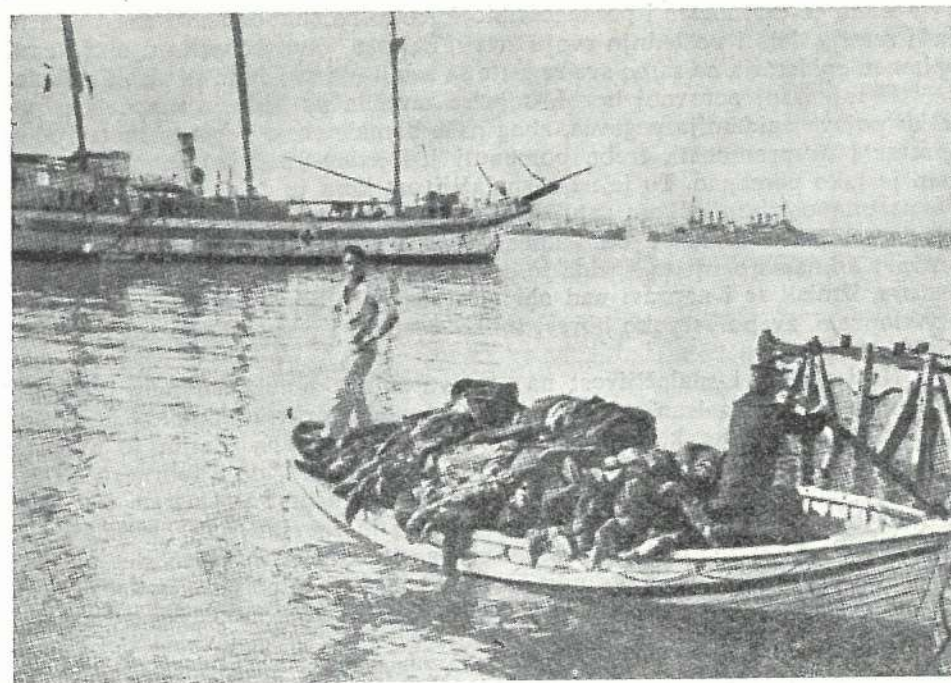
Jasno je na koji je način došlo do ratnog proliva kod naše vojske. Na celom dugom putu povlačenja sa frontova, od Drine, Save, Dunava, Timoka i Bregalnice, pa sve do Krfa, ishrana vojske bila je ili nedovoljna ili neuredna, ili je nije ni bilo. U toku tog marša, punog telesnih i duševnih napora, jelo se i pilo što se našlo i gde se stiglo. Glad, slaba i svakojaka hrana; utoljavanje žeđi vodom na gladan i hladan stomak sa uvek drugih planinskih izvora, koji »preseku čoveka«; spavanje pod vedrim nebom na vlažnoj i hladnoj zemlji i, otuda, nazeb stomaka i nogu; odsustvo svake nege i odmora i zanemarivanje prvih pojava stomačno-crevnih poremećaja, pogoršavanje tih poremećaja rđavom hranom i pićem, kao i daljim neprestanim naprezanjem, zamaranjem i nehigijenskim prilikama dugog i strašnog marša — to su bili uzroci ratnog proliva, zbog koga su ljudi umirali kao muve.

Koliko je organizam naših vojnika bio istrošen i propao u toku besprimerno teškog povlačenja naše vojske 1915—16, vidi se i po tome što od bolesnika gotovo niko nije imao povećanu temperaturu i što je srce retko kog umrlog bilo normalno (to se utvrdilo seciranjem leševa). Mesto mišićnog tkiva, srce je u većini slučajeva bilo u veličini male pesnice, sastavljeno gotovo isključivo od fibroznog tkiva. Koliko je organizam, naročito stomak, bio istrošen, dokaz je i odsustvo svakog rada stomačnih žlezda. Hrana uneta u stomak nije nimalo nadraživala sluzokožu i u stomaku se nije lučilo nimalo kiseline. Onakva kakva je ušla u stomak, takva je i izlazila sama od sebe ispod bolesnika, potpuno nesvarena. Da pri našem povlačenju nije bilo kolere, već da je to bio samo ratni proliv, dokaz je i to što se ni od bolničara ni od personala niko nije zarazio, niti u Skadru niti na ostrvu Vidu, mada je bilo i suviše prilika.

Ostrvo smrti, Vido, bila je najstrašnija naša grobnica. Koliko je u njoj ostavljeno ljudskih kostiju tačno se ne zna, niti će se ikad saznati. Do 21. januara, tj. u vreme najvećeg umiranja, nije ostavljeno nikakvih zabeležaka. Ne zna se, niti se može utvrditi, ni koliko je ukupno ljudi prošlo kroz bolnicu na Vidu. Ta se cifra može samo naslućivati, kad se zna i kaže da je krajem januara, tj. u početku svog rada, Moravska bolnica morala spremiti svakodnevno za ručak i večeru preko 6.000 obroka.

Pristizanje novih bolesnika prevazilazilo je svake granice kapaciteta i najbolje uređenih bolnica. U januaru i početkom februara dolazilo je po nekoliko lađa bolesnika dnevno. Stizali su većinom takvi bolesnici koje su iznemogle ili onesvešćene prenosili na nosilima, i koji su često umirali uz put, na rukama bolničara, na pristaništu, na nosilima.

Kiša lije celog meseca januara i februara gotovo iz dana u dan. Donose jednu grupu bolesnika. Pod najvećim pljuskom, po strašnoj vodi i blatu, cela bolnica podiže šatore, donosi seno i jedva smešta pridošle. Nema više ni

Leševi su prenošeni sa obale na ukopnu lađu

mesta, ni šatora, a i sumrak pada. Sa pristaništa, međutim, javljaju da se odmah uputi što veći broj bolničara sa nosilima, jer je došlo još preko 300 najtežih bolesnika. Na nogama je cela bolnica. Dovija se, izmišlja i nalazi se nekako mesta i za njih. Ali javljaju za dolazak još jedne grupe, veće nego prošle...

Takva je bila borba Moravske bolnice na »ostrvu smrti«. Ta se borba vodila i danju i noću, bez predaha i na sve strane, za sve vreme. Ne samo protiv bolesti i gladi već i stihijskih sila, protiv neprestane kiše i čestih jakih vetrova. Ona se vodila, uz to, i protiv nemaštine svakojake vrste.

U toj borbi, koja se završila na Vidu, a započela pojavom epidemije pegavca u zemlji, zimi 1914—15, zbog malog broja lekarskih snaga, vidnu ulogu su igrale i s mladićkim elanom je odigrale plejade naših tadanjih medicinarina. Njih je rat istrgnuo iz studentskih klupa usred studija, pa ih je odmah bacio u vrtlog rata i plamen epidemija. Mnogi su pali na tom polju časti, kao neznani junaci. Drugi su ostali i u nedostatku lekara učinili mnogo dobra, što je nedovoljno zapaženo i često nepravedno ocenjeno. Među tim mladim i oduševljenim medicinarima video sam na poslu kao svoje saradnike od početka pojave epidemije pegavca, pa do kraja rada na Vidu, mnoge. Tu su bili: Luka Smiljanić, Veselin Čujić, Žika Marković, Dobrosav Stanarević, Dragomir Vučković, Aleksandar Đorđević, Milorad Feliks, Miloš Đorić, Steva Milovanović, Mihajlo Stanić, Jezdimir Jovanović, Aleksandar Petrović, Bora Gradojević, Lujo Horvatić, Žarko Praštalo, Miletić.

Kada je četrnaeste i petnaeste bio kucnuo najsudbonosniji čas, onda je naša zemlja dala i poslednju svoju žrtvu, najtežu. Ona je bacila u oluju rata i plamen epidemija ne samo sve regrute sa sela već i sve đake sa visokih škola.

U toj našoj neravnoj borbi, koja se završila na Vidu, a započela u početku pojave epidemije pegavca, zbog naše nemaštine, u pogledu materijalne opreme i nespремности, treba pomenuti još jedan značajan momenat koji nam je jako pomogao. To je naša snalažljivost koja je dala odlične rezultate i u narodnooslobodilačkom ratu. Kad nema kuhinje, naši je za trenutak improvizuju, praveći zidove od kamena i nameštajući šatorska krila umesto krova. Kad nema ognjišta, sazida se od kamena, cigle i blata. Kad nema dezinfektora, izmisli se i napravi nad običnim kazanom bure s probušenim dnom i poklopcem, zvano »srpsko bure«, toliko poznato i proslavljeno još u vreme epidemije pegavca.

Naši naponi i snalažljivost na »ostrvu smrti« mnogo su nam pomogli. Krajem februara umiranje je bilo zaustavljeno. Moravska bolnica je, pošto je izvršila svoj zadatak, radila još svega nekoliko dana. Zatim je predata jednoj francuskoj poljskoj bolnici, koja je prispela na Vido u februaru s Dardanela, a bila je pod upravom sanitetskog majora dr Pol Dugrea. Personal i ljudstvo upućeni su na novu dužnost. Tako je završila svoj neobičan put Moravska bolnica znamenite devetsto petnaeste i devetsto šesnaeste.

»Ostrvo smrti« bilo je grandiozan žrtvenik, gde su goreli i sagoreli čitavi krajevi Srbije. Oko tog žrtvenika su svuda plave vode i duboko dno Jadrana. Po tim plavim vodama plovile su nebrojene galije sa zastavama bola i ponosa... Galije su danonoćno odnosile žrtve i spuštale ih u morske talase... kojima naš pesnik bola i ponosa Milutin Bojić u ime celog naroda poručuje:

»Stojte, galije carske! Sputajte krme moćne,
Gazite tihim hodom!
Opelo gordo držim u doba jeze noćne
nad ovom svetom vodom«.

К ИСТОРИИ СЕРБСКОЙ ВОЕННОЙ БОЛЬНИЦЫ НА ОСТРОВЕ ВИДЕ

Владимир СТАНОЕВИЧЬ

Во время первой мировой войны Сербия должна была бороться с Австро-Венгрией, Германией и Болгарией. Участвуя в борьбе с далеко превосходящим противником, прилагая сверхчеловеческие усилия для защиты своей независимости, Сербия столкнулась еще с большим несчастьем — эпидемией сыпного тифа, которая нанесла армии большие потери. После больших потерь в борьбе и от эпидемии, сербская армия должна была отступить через Албанию. Это отступление было связано с сверхчеловеческими усилиями из-за недостатка пищи, которое привело до полного истощения организма у солдат, что явилось причиной больших потерь. Когда, благодаря союзной помощи, сербская армия была эвакуирована из Албанского побережья и переброшена на остров Корфу для реорганизации и подготовки к дальнейшим операциям против неприятеля ради освобождения страны, — зарегистрированы большие потери из-за голода. В тех случаях появлялось заболонный орган пищеварения, которое бы заканчивалось смертью. Автор этой статьи был

шеф больницы которая находилась на соседнем острове Виде и мог последить клиническое развитие болезни. По его мнению оно не являлось заразным заболонением, а было болезнью которую характеризовал понос, причину и последствие которого можно объяснить только долгой голодашкой. Патологическо-анатомический результат — полная дегенерация слизистой оболочки. На то явление влияли и внешние причины, особенно простуда, т. к. солдаты жили исключительно в шатрах.

Лечение больных было предметом особого внимания наших врачей, а значительную помощь оказали французы, которые позднее организовали полевую больницу для лечения сербских солдат. Шефом больницы был Пол Дигре.

CONTRIBUTION A L'ETUDE HISTORIQUE DE L'HOPITAL MILITAIRE SERBE A L'ILE DE VIDO

Vladimir STANOJEVIC

Pendant la Première guerre impérialiste mondiale, la Serbie a été obligée de combattre sur trois fronts: contre l'Autriche-Hongrie, l'Allemagne et la Bulgarie. En faisant des efforts surhumains pour tenir tête à des ennemis beaucoup plus forts, dont elle défendait son indépendance, la Serbie a eu, en même temps, a lutter contre un grand fléau épidémique du typhus exanthématique, qui a provoqué des pertes énormes dans l'Armée. Ces pertes se sont surajoutées à celles déjà subies dans les combats acharnés avec l'ennemi.

Ainsi décimée, l'Armée serbe a été forcée d'entreprendre une très pénible retraite à travers les montagnes inabordables de l'Albanie. Cette retraite a été liée à des efforts surhumains causés par un manque continu de nourriture, dont la conséquence a été un épuisement total de l'organisme et, par la suite, une grande mortalité.

Lorsque l'Armée serbe, grâce à l'aide des Alliés, a été évacuée du Littoral albanais et transportée à l'île de Corfou, pour y être réorganisée et rendue capable de reprendre une lutte acharnée pour délivrer sa Patrie du joug de l'envahisseur, -des grandes pertes ont été notées parmi les soldats, victimes d'une faim prolongée. Dans ces cas, il s'est agi de l'apparition d'une grave affection du tube digestif qui, dans la plupart des cas, avait eu une issue fatale. L'auteur de ce travail a été directeur de l'hôpital, qui a été logé dans l'île de Vido (située dans la proximité immédiate de celle de Corfou) et, par conséquent, il a été bien à même de suivre le tableau clinique de l'affection. Par ce fait, l'auteur est d'avis, qu'il s'est agi ici non pas d'une affection infectieuse, mais bien de celle caractérisée par la diarrhée, dont la cause peut être expliquée uniquement par un état de subnutrition intense prolongée. Au point de vue anatomo-pathologique, on avait trouvé une dégénérescence totale de la partie muqueuse de l'intestin. La cachexie a été extrême. Les facteurs exogènes, qui ont joué un rôle étiologique dans l'apparition de cette affection, sont l'humidité et le froid, étant donné que l'Armée a été exclusivement logée sous les tentes.

Nos médecins ont montré beaucoup de dévouement et d'abnégation, en soignant les malades. Une aide importante a été assurée par le Service de santé français, qui a, par la suite, organisé un hôpital de campagne pour donner les soins aux soldats serbes malades. Le directeur de cet hôpital a été Paul Dugrais.